

**Melisa Okičić, Nejša Kalajđžisalihović,
Selma Đuliman, Amira Sadiković**

STAVOVI STUDENATA ODSJEKA ZA ANGLISTIKU FILOZOFSKOG FAKULTETA UNIVERZITETA U SARAJEVU O ORGANIZACIJI I NAČINU IZVOĐENJA NASTAVE NA DALJINU TOKOM PANDEMIJE VIRUSA KORONA

Ovaj rad bavi se analizom stavova studenata Odsjeka za anglistiku Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu (N = 91) po pitanju izvođenja i organizacije nastave na daljinu tokom pandemije virusa korona (mart 2020). Istraživanje je osmišljeno kao akciono (engl. *action research*), koje pritom ima obilježja i kvalitativnog i kvantitativnog istraživanja. Ključni instrument za prikupljanje podataka je anketni upitnik koji su izradili autori ovog rada. Anketni upitnik (Google Forms) dostavljen je putem e-maila studentima Odsjeka za anglistiku (od I do V godine). Obrada podataka (deskriptivna statistika) izvršena je korištenjem softvera SPSS. Na osnovu nalaza analize zaključeno je da studenti "nastavu na daljinu" *ne smatraju* nastavom boljeg kvaliteta u odnosu na "nastavu u učionici", ali da u periodu normalizacije pandemijskog stanja otvoreno priželjkuju kombinirani (engl. *blended*) oblik nastave. Nalazi analize također ukazuju na to da je nastavne prakse neophodno modernizirati uvođenjem reprezentativnije verzije sistema učenja na daljinu, čime bi se značajno unaprijedio kvalitet dosadašnje nastave, ali i konkurentnost visokoškolske ustanove.¹

Ključne riječi: *pandemija, virus korona, učenje na daljinu, kombinirana nastava*

UVOD

Pronalazak interneta i rapidni razvoj informacionih tehnologija, naročito od početka 21. stoljeća, doveo je do značajne transformacije nastavnog

---

¹ Autori rada posebno zahvaljuju studentima Odsjeka za anglistiku na iskazanoj podršci i saradnji bez koje ovaj rad ne bi mogao nastati.

procesa, naročito na univerzitetskom nivou, a takva situacija vodila je ka djelimičnoj ili potpunoj digitalizaciji nastavnog procesa. Digitalizacija nastavnog procesa otvorila je mnoge mogućnosti ne samo po pitanju modernizacije nastave u učionici već i dostizanja visokih standarda konkurentnosti, od kojih se jedan odnosi i na mogućnost organiziranja “nastave na daljinu” (engl. *distance learning, distance education, remote education*). Danas, širom svijeta, na mnogim univerzitetima postoje raznoliki studijski programi, pri čemu su neki potpuno *online*, a neki su kombinacija *online* nastave i nastave u učionici (engl. *hybrid, blended courses*).

Međutim, veoma je važno napomenuti da digitalizacija nastave nije nastala sama od sebe. Razvojem interneta i informacionih tehnologija došlo je, prije svega, do veoma brze *digitalizacije korisnika*, a to je danas posebno vidljivo kod mlađih generacija, koje ne mogu zamisliti bilo kakav oblik učenja bez upotrebe ovih resursa. Prema tome, upotreba interneta i informaciono-komunikacijskih tehnologija u nastavi rezultat je praćenja potreba današnjih generacija učenika i studenata, koje žele i otvoreno traže da se obrazuju u skladu sa standardima vremena u kojem žive.

Međutim, iako se na prvi pogled sve ovo čini razumljivim i očekivanim, mnogi univerziteti širom svijeta danas još uvijek nemaju ovo iskustvo. Razlozi su mnogobrojni: (ne)postojanje volje za uvođenjem sistema učenja na daljinu, nedostatak finansijskih sredstava, nedostatak stručnog kadra, itd. S druge strane, ono što je sasvim izvjesno jeste da je novonastala pandemija virusa korona (u daljem tekstu: pandemija) bez izuzetka pogodila sve univerzitete. Rezultat takve situacije bila je potpuna obustava nastavnog procesa u učionici i “instant” prelazak na sistem učenja na daljinu. Oni univerziteti koji su i prije pandemije imali infrastrukturu i resurse za izvođenje ovog oblika nastave bili su manje ili više spremni; oni koji nisu našli su se u, jednostavno rečeno, “*online* haosu”.

S obzirom na to da se u ovom radu bavimo stavovima studenata o načinu organiziranja i izvođenja nastave na daljinu na Odsjeku za anglistiku Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu, ovaj rad polazi od sljedećih istraživačkih pitanja:

IP 1: Da li su studenti imali dovoljno predznanja za brzi prelazak sa klasičnog na sistem učenja na daljinu?

IP 2: Da li su se studenti tokom nastave na daljinu susretali s problemima i koji su problemi bili najčešći?

IP 3: Kako studenti ocjenjuju način organizacije i izvođenja nastave na daljinu?

IP 4: Da li se studentima više sviđa *online* nastava u odnosu na nastavu u učionici?

IP5: Da li nakon normalizacije pandemijskog stanja studenti vide nastavu na daljinu kao oblik nastavne aktivnosti koju bi htjeli kombinirati sa klasičnom nastavom?

Na osnovu istraživačkih pitanja definirane su tri hipoteze:

H1: Studentima je nagli prelazak na sistem učenja na daljinu stresno iskustvo.

H2: Nakon normalizacije pandemijskog stanja studenti žele pohađati nastavu koja je kombinacija klasične i *online* nastave (engl. *blended learning*).

H3: Sistem učenja na daljinu (koje trenutno postoji) potrebno je poboljšati u organizacionom i sadržajnom smislu.

Rad je organiziran kako slijedi: nakon uvoda predstavljen je teorijski okvir, s posebnim fokusom na pojašnjenje terminologije koja se koristi u ovoj oblasti, te obrazloženje osnovnih karakteristika sistema učenja na daljinu. Nakon ovog dijela rada, dat je sažetak postojećeg stanja na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu u smislu (ne)izvođenja nastave na daljinu prije i posije pandemije, nakon čega slijedi kraći opis metodološkog okvira (instrument istraživanja, ispitanici, faze istraživanja). U narednom dijelu rada govori se o rezultatima analize, uz propratnu diskusiju. Rad završava sažetkom najvažnijih zaključaka, uz preporuke za buduća istraživanja.

TEORIJSKI OKVIR

Spajanje modernih tehnologija s nastavnim procesom dovelo je do nastanka novih termina koje danas svi dobro poznajemo, a riječ je o terminima poput *e-learning*, *online learning/teaching*, *blended learning*, *distance learning/teaching/education*. Za sve navedene termine najčešće se može čuti

izraz *online nastava* (što je naročito primjetno tokom perioda pandemije), ali kako ovdje nije riječ o sinonimima, u nastavku ćemo se prvo fokusirati na pojašnjenje ovih terminoloških razlika.

E-learning prema definiciji označava vrstu nastavnog procesa koji se realizira putem širokog spektra informaciono-komunikacijskih tehnologija u koje se ubrajaju: računar, interaktivne table, softveri, tablet, mobilni telefon, internet i sl. (Mahlow, 2010). To znači da se *e-learning* nastava (u daljem tekstu *e-nastava*) može izvoditi u učionici, ali i izvan učionice. Međutim, ovdje je posebno važno napomenuti da se pojam *e-nastava* **ne ograničava** na izvođenje nastave koja je moguća jedino uz upotrebu interneta. Drugim riječima, *e-nastava* može biti, naprimjer, upotreba audioklipova (CD, USB), videoklipova (CD, USB), različitih softvera (CD, USB), itd. koji se mogu koristiti u učionici i koji se mogu pokrenuti bez interneta.

S druge strane, *online nastava* (engl. *online learning/teaching*) podrazumijeva nastavu koja se realizira **isključivo** putem interneta (Ally, 2004a). Drugim riječima, svaki izraz koji u svom sastavu ima riječ *online* znači da je ta vrsta sadržaja dostupna isključivo putem interneta. Naprimjer, ako se neki nastavni sadržaj, recimo, video/audio klip, pokreće putem interneta, to je *online* nastava; isto tako, ako se neki nastavni sadržaj dostavlja putem elektronske pošte, i to je *online nastava* jer je pristup sadržaju omogućen putem interneta.

Pod terminom *distance education*² (koji je još poznat pod nazivom *distance learning*, a u novije vrijeme i *remote learning/education*) podrazumijeva se organizacija i izvođenje nastave u virtuelnom ambijentu (virtuelna učionica), pri čemu nastavno osoblje i studenti nisu zajedno fizički prisutni te se kompletna nastava, interakcija i provjera znanja obavlja isključivo putem interneta (Garten – Meyer, 2009).

I na kraju, termin *kombinirana nastava* (engl. *blended learning; hybrid learning*) predstavlja kombinaciju klasične nastave u učionici i nastave na daljinu (Reay, 2001; Rooney, 2003; Sands, 2002). U praksi to znači da se nastava iz jednog predmeta može, naprimjer, dvije sedmice odvijati u

---

² Terminologija u ovoj oblasti nije ujednačena. Za više informacija pogledati Garten i Meyer, 2009.

učionici, a tri puta putem adekvatne platforme koja se koristi za učenje na daljinu. Isto važi i za provjeru znanja.

Uzevši u obzir sve što je do sada rečeno, postaje jasno da je, naročito u kontekstu pandemije, najprimjereniji izraz za opis aktuelne situacije *obrazovanje na daljinu*, a ne *online nastava*.

S obzirom na važnost termina *učenje na daljinu* u ovom radu, u nastavku ćemo se posebno osvrnuti i na neke osnovne karakteristike ovog pristupa u podučavanju, koje se danas smatraju standardom.³ Međutim, prije toga, važno je reći i sljedeće: nivo svijesti i, općenito, stav visokoškolske ili bilo koje druge obrazovne institucije po pitanju organiziranja i izvođenja nastave na daljinu, kao i spremnosti da se kontinuirano ulaže u ovaj oblik nastave određuje i krajnji ishod. Tako, naprimjer, na nekim visokoškolskim institucijama učenje na daljinu uopće ne postoji kao opcija, na nekim drugim učenje na daljinu svedeno je na proizvoljno korištenje besplatnih platformi, dok u nekim drugim visokoškolskim institucijama postoji višegodišnja tradicija u pogledu upotrebe i konstantnog unapređenja sistema učenja na daljinu. U tom smislu, važno je napomenuti da realizacija nastave na daljinu podrazumijeva postojanje adekvatne infrastrukture koju čini integriran sistem više različitih platformi za različite svrhe⁴, naprimjer: a) platforma za upravljanje predmetima, sadržajem, ocjenama, te za koordinaciju sa studentima i nastavnim osobljem, b) platforma za predavanja (tzv. *live classroom* uživo), c) platforma za interakciju sa studentima, d) platforma za provjeru znanja, e) platforma za utvrđivanje identiteta studenata prilikom polaganja ispita, f) platforma za prevenciju plagijata.⁵

Kako bismo bolje ilustrirali o čemu je ovdje riječ, navodimo primjer Univerziteta u Leidenu, u Nizozemskoj, čija se infrastruktura za učenje na daljinu sastoji od sljedećih platformi:⁶

---

³ Za više informacija pogledati Kats, 2010.

⁴ Poznate kao *Learning Management System* (LMS), *Student Information System* (SIS), itd. Za više informacija pogledati Kats, 2010.

⁵ Izbor platformi zavisi od univerziteta do univerziteta. Ovu postavku moguće je modificirati dodatnim ili drugim online platformama (opcijama). Op. a.

⁶ <https://www.staff.universiteitleiden.nl/vt/remote-teaching/tools-and-tips-for-digital-examination>

- a) *Kaltura Live Room* za predavanja/vebinare uživo, tokom kojih studentima mogu direktno postavljati pitanja (simulacija virtualne učionice);
- b) *Microsoft Teams* za interakciju sa studentima;
- c) *Kaltura Capture* za snimanje klipova, predavanja i drugih sadržaja koji ne podrazumijevaju nastavu uživo;
- d) *Brightspace and Blackboard*, *ANS* i *Reminso*, platforme za pismene ispite;
- e) *Skype* ili *Office 365 Teams* za usmene ispite;
- f) *Online Proctoring* za kontrolu pristupanja ispitu i održavanje ispita (prilikom čega se utvrđuje identitet studenta (video), utvrđuje se da student ne koristi dodatne i nedozvoljene resurse tokom polaganja (snimak ekrana, video), upute koje daje nastavno osoblje dok dežura na ispitu u virtualnoj učionici.

Pored toga, važno je napomenuti da ovdje riječ o licenciranim platformama koje se plaćaju, te da postojanje ovako osmišljenog sistema učenja na daljinu podrazumijeva i obavezno postojanje tima za podršku koji je specijaliziran za ovu oblast (Huang, R.H. et al., 2020).

U kontekstu pandemije virusa korona, prema podacima UNESCO-a, više od 1,37 milijardi studenata u 138 zemlje svijeta direktno su pogođeni problemom prebacivanja nastave na podučavanje na daljinu, a skoro 60,2 miliona nastavnika u osnovnim, srednjim školama i univerzitetima susrelo se s izazovom prebacivanja na sistem učenja na daljinu.⁷

Prelazak na platforme za učenje na daljinu nekim visokoškolskim institucijama (npr. Univerzitet u Leidenu), vjerovatno, nije bio toliki izazov kao univerzitetima koji ovi resurse nemaju. Takvi univerziteti su, u smislu prevazilaženja ovog problema, koristili ono što je bilo javno dostupno i besplatno (npr. *Zoom*, *Moodle*, itd.). Pošto je takva realnost zadesila i Bosnu i Hercegovinu, u nastavku ćemo se fokusirati na kraći pregled aktuelne situacije po pitanju realizacije nastave na daljinu na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu.

---

⁷ <https://sciencebusiness.net/covid-19/news/universities-lockdown-good-bad-and-ugly-online-teaching>

ONLINE NASTAVA PRIJE I POSLIJE PANDEMIJE

Prije pandemije virusa korona na Filozofskom fakulteta Univerziteta u Sarajevu *online* nastava nije bila obavezna nastava niti za nastavnike, niti za saradnike, niti za studente.

Međutim, važno je naglasiti da Filozofski fakultet već dugi niz godina ima svoju *online* platformu za učenje na daljinu pod nazivom *Bibliotečki sarajevski elektronički repozitorij* (BISER). Ova platforma se prije pandemije koristila po potrebi, uglavnom za razmjenu *online* materijala između nastavnika, saradnika i studenata. Nastava u učionici bila je osnovni i prioritetni oblik izvođenja nastave. Početkom 2020. godine pokrenuta je inicijativa da se ova *online* platforma koristi u nastavi na svim odsjecima Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu, pa se tako postepeno krenulo s organizacijom i uvođenjem *online sedmice* tokom ljetnog semestra. Za početak je ova aktivnost bila ponuđena kao opciona, a ne obavezna za nastavno osoblje fakulteta.

U trenutku kada je proglašena pandemija, platforma BISER postala je jedini raspoloživ *online* resurs za učenje na daljinu. Međutim, budući da do perioda pandemije nije uspostavljena praksa i tradicija korištenja ove platforme u nastavnom procesu na svim odsjecima, sasvim je razumljivo da se učenje na daljinu putem platforme BISER realizira samo djelimično (iz pojedinih predmeta), pri čemu nastavno osoblje počinje istovremeno da istražuje i koristi i ostale raspoložive *online* platforme (*Skype*, *Zoom*, *Webex*, itd.) koje doprinose, ali i dodatno kompliciraju sistem učenja na daljinu koji se počinje simultano odvijati na više paralelnih *online* platformi.

U isto vrijeme, na određenim *online* platformama Bosna i Hercegovina nije bila navedena na listi zemalja iz kojih se može izvršiti registracija. Samostalno registriranje korisničkog profila nije bilo moguće jednostavno i brzo uspostaviti, a čekanje na korisničko ime na platformama koje su otvorile mogućnost besplatnog korištenja kanala za usmenu komunikaciju (npr. *Cisco Webex*, *Supporting You During Covid-19*) potrajalo je i nekoliko sedmica, zbog velikog broja zahtjeva. U nekim slučajevima korištenje više paralelnih platformi ponuđeno je kao zamjena za različite nastavne aktivnosti u učionici (jedna za timski rad, druga za usmenu komunikaciju i sl.).

METODOLOŠKI OKVIR ISTRAŽIVANJA

Ovaj rad osmišljen je kao akciono istraživanje (engl. *action research*)⁸ budući da je nastao na inicijativu grupe autora koji na Odsjeku za anglistiku izvode nastavu i koji od početka pandemije učestvuju u organizaciji nastavnog procesa u virtuelnom okruženju. Ova studija ima obilježja i kvalitativnog i kvantitativnog istraživanja, a ključni instrument za prikupljanje podataka je anketni upitnik (u daljem tekstu: upitnik) koji su izradili autori ovog rada. Važno je napomenuti da pretraživanjem dostupne literature koja se bavi ovom tematikom *nije* pronađen upitnik koji se u cijelosti mogao preuzeti iz već objavljene studije. S jedne strane, u raspoloživim bazama referentnih časopisa još uvijek je manjak radova koji se bave ovom i/ili sličnom tematikom u kontekstu pandemije. U nekim radovima koji su nam bili dostupni (vidjeti: Hakan, Rukiye i Guler, 2010; Malinovski et al., 2015; dos Santos i Cechinel, 2019) mjeri se stepen zadovoljstva studenata u pogledu korištenja već postojeće infrastrukture za sistem učenja na daljinu koja se tokom pandemije počela koristiti preko svojih kapaciteta. Pri tome je najčešće riječ o univerzitetima koji imaju već uspostavljenu tradiciju postojanja i korištenja učenja na daljinu. Međutim, iako u dostupnoj literaturi nismo pronašli adekvatan instrument, upitnik koji je korišten za potrebe ovog istraživanja izrađen je na temelju poznate metodologije i kombiniranja dostupnih izvora (radova) iz kojih su djelimično preuzeta pitanja.

U tom smislu, upitnik je izrađen prema metodologiji Brown (2001) i sastoji se od 5 vrsta pitanja:

- 1) problemska pitanja (zatvorenog tipa),
- 2) rangiranje (prioriteti),
- 3) pitanja sposobnosti i mogućnosti (zatvorenog tipa),
- 4) pitanja stava (zatvorenog tipa),
- 5) rješenja (komentari otvorenog tipa).

---

⁸ Akciono istraživanje je termin koji se koristi u primijenjenoj lingvistici, odnosno u metodologiji istraživanja u oblasti usvajanja stranog jezika. Ovaj termin znači da se radi o istraživanju koje pokreće isključivo nastavnik koji je uočio određene probleme u radu sa svojim učenicima/studentima i koji upotrebom određene metodologije prikuplja podatke, obrađuje ih i pronalazi rješenja (doazi do preporuka i ideja), s ciljem prevazilaženja problema i stvaranja nove i efikasne prakse podučavanja/usvajanja znanja (više informacija kod Mackay & Gass, 2015).

U upitnik su naknadno uključena i pitanja za prikupljanje osnovnih demografskih podataka. Upitnik je prošao kroz sljedeće faze izrade: a) faza osmišljavanja, koja je trajala od početka prelaska nastave na daljinu (mart 2020)⁹ do finaliziranja upitnika (maj 2020); b) faza pilotiranja (kraj aprila 2020) i c) faza finaliziranja. Anketni upitnik sastoji se od 39 pitanja koja su grupisana u četiri tematske cjeline, odnosno:

- a) opći podaci (demografska pitanja),
- b) procjena digitalne kompetencije,
- c) identifikacija problema,
- d) identifikacija rješenja.

Pitanja koja se tiču općih, odnosno demografskih podataka (način formuliranja za: spol, godina rođenja, smjer), te pitanja koja se tiču samoprocjene digitalne kompetencije modificirani su prema Popa i Topala (2018). Pitanja identifikacije problema i rješenja prilagođena su prema Krsmanovic, Djuric, Dimitrovic (2012).

Na kraju upitnika, svim studentima ponuđena je mogućnost dostavljanja rezultata istraživanja, što je i učinjeno (putem e-maila).

Faza pilotiranja realizirana je u smislu testiranja razumljivosti pitanja, načina formuliranja, te utvrđivanja stepena relevantnosti/suvišnosti postavljenih pitanja. U tom procesu učestvovali su autori rada te dva eksterna saradnika sa iskustvom u izradi upitnika kao mjernog instrumenta. Pored toga, metodom slučajnog odabira, iz dostupne liste studenata odabrana su tri studenta (I, III, i IV godina studija) kojima je upitnik dostavljen u formi *Word* dokumenta na komentar (testiranje razumljivosti pitanja). Ti studenti nisu popunjavali finalnu verziju upitnika. Na osnovu svih prikupljenih komentara izvršene su korekcije, a finalna verzija upitnika dostavljena u vidu upitnika *Google Forms* (link) putem e-maila studentima Odsjeka za anglistiku (od prve do pete godine). Popunjavanje upitnika bilo je na dobrovoljnoj osnovi, a upitnik je popunio ukupno 91 student. Obrada podataka (deskriptivna statistika) izvršena je korištenjem softvera SPSS. Prilikom predstavljanja podataka zadržane su tabele s podacima kako su izvorno

⁹ Prilikom osmišljavanja pitanja koja se tiču identificiranja problema/rješenja važno je napomenuti da su od velike pomoći bili komentari studenata koji su stizali putem e-maila do autora ovog rada (naročito u prvih 15 dana od proglašenja obustave nastave u učionici) putem kojih su studenti tražili, naprimjer, dodatna pojašnjenja kako da koriste online platformu, ili putem kojih su izražavali svoju zabrinutost, i sl.

prikazani na engleskom jeziku, budući da se radi o općepoznatim statističkim terminima (engl. *mean* > bos. srednja vrijednost; engl. *percent* > bos. procenat od ukupnog broja ispitanika; engl. *valid percent* > bos. procenat od ukupnog broja ispitanika koji su popunili anketni upitnik, engl. *standard deviation* > bos. standardna devijacija).

Što se tiče ograničavajućih faktora metodološkog okvira, nije postignuta reprezentativnost uzorka, budući da je ovdje riječ o zatvorenoj (engl. *in-tact*) grupi ispitanika (prema: Mackey, 2015). Pored toga, u ovom radu ne može se tvrditi da su popunjavanju anketnog upitnika pristupili svi studenti Odsjeka za anglistiku. Anketni upitnik popunio je ukupno 91 student (u daljem tekstu: ispitanici). Ukupan broj studenata na svih pet godina mnogo je veći. Kod nekih pitanja pojavljuje se razlika u ukupnom broju ispitanika i broju ispitanika koji su odgovorili na pitanje.

REZULTATI I DISKUSIJA

U ovom dijelu rada bit će predstavljeni rezultati koji su dobiveni analizom prikupljenih podataka.

Opći podaci (ispitanici)

Ispitivanju je pristupio ukupno 91 ispitanik (100%), od toga 16 muškog (17,6%) i 75 ženskog spola (82,4%). Od ukupnog broja (N=91), upitnik je popunilo 40 ispitanika (44%) *prve* godine dodiplomskog studija, 20 ispitanika (22%) *druge* godine dodiplomskog studija, 6 ispitanika (6,6%) *treće* godine dodiplomskog studija, 16 ispitanika (17,6%) *prve* godine postdiplomskog studija i 9 ispitanika (9,9%) *druge* godine postdiplomskog studija.

Od ukupno 26 ispitanika koji pohađaju postdiplomski studij (28,6%), interes za popunjavanje ovog upitnika prema smjerovima je kako slijedi: 17 ispitanika (18,7%) – nastavnički smjer, 3 ispitanika (3,3%) – prevodilački smjer, 1 (1,1%) – književni smjer i 5 ispitanika (5,5%) – lingvistički smjer.

Samoprocjena digitalne kompetencije

Od ukupnog broja (N=91) 43 ispitanika (47,3%) izjasnilo se da je prije prelaska na učenje na daljinu na fakultetu već ranije imalo iskustvo pohađanja *online* nastave, a to iskustvo u svim slučajevima veže se za nastavu u srednjoj

školi. Četrdeset i osam ispitanika (52,7%) izjasnilo se da se (do prelaska na učenje na daljinu na fakultetu) nikada nisu sreli s nastavom ovog tipa.

Što se tiče samoprocjene znanja i vještina ispitanika po pitanju korištenja računara i interneta, ispitanici su odabrali poprilično visoku srednju ocjenu, kao što se vidi iz sljedeće tabele.

Tabela 1. Samoprocjena digitalne kompetencije

	N	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation
Kako biste ocijenili svoje poznavanje rada na računaru (desktop/laptop/tablet)?	91	2	5	4,32	0,787
Kako biste ocijenili svoje vještine korištenja interneta?	91	3	5	4,48	0,621

Prelazak na *online* nastavu tokom pandemije: problemi i izazovi

Od ukupnog broja (N=91) 70 ispitanika (76,9%) potvrdilo je da se prije pandemije na Odsjeku za anglistiku nije izvodila nastava na daljinu, a 21 (23,1%) se izjasnilo da nisu znali da li se ovaj oblik nastave ranije održavao ili ne.

Nakon što je zvanično potvrđeno da se prelazi na *online* sistem učenja na daljinu (mart 2020), 32 ispitanika (35,2%) potvrdili su osjećaj *zabrinutosti*, a 22 (24,2%) osjećaj zadovoljstva.

Tabela 2. Najzastupljenija emocija nakon početka nastave na daljinu

<i>Kako ste se osjećali kada ste saznali da će se nastava odvijati online?</i>	Frequency	Percent	Valid Percent
Veoma zabrinuto	12	13,2	13,2
Zabrinuto	32	35,2	35,2
Bilo mi je svejedno	19	20,9	20,9
Zadovoljno	22	24,2	24,2
Jako zadovoljno	6	6,6	6,6
Total	91	100,0	100,0

Ukupno 60 ispitanika (69,5%) potvrdili su da se susreću s poteškoćama prilikom pohađanja nastave na daljinu, pri čemu se kao najčešći problem javlja problem savladavanja pristupa i korištenja svih *online* platformi koje se koriste u nastavnom procesu, što potvrđuje 26 ispitanika (45,6%). Pregled svih ostalih problema naveden je u narednoj tabeli.

Tabela 3. Prikaz relevantnosti identificiranih problema tokom učenja na daljinu.

Question	Frequency	Percent	Valid Percent
Nemam kompjuter kod kuće	4	4,4	14,8
Kompjuter dijelim s ostalim ukućanima	15	16,5	39,5
Loša internet konekcija	11	12,1	24,4
Nisam znao/la da koristim <i>online</i> platformu prije pandemije	6	6,6	15,4
Koristi se više <i>online</i> platformi za izvođenje nastave	26	28,6	45,6

Kako su studenti ocijenili organizaciju i izvođenje nastave na daljinu

Od ukupnog broja (N=91) 68 ispitanika (74,7%) potvrdili su da se nastava iz svih predmeta na godini studija koju pohađaju izvodi putem neke *online* platforme, dok su 23 ispitanika (25,3%) potvrdila da se nastava iz svih predmeta na godina studija ne izvodi na ovaj način.

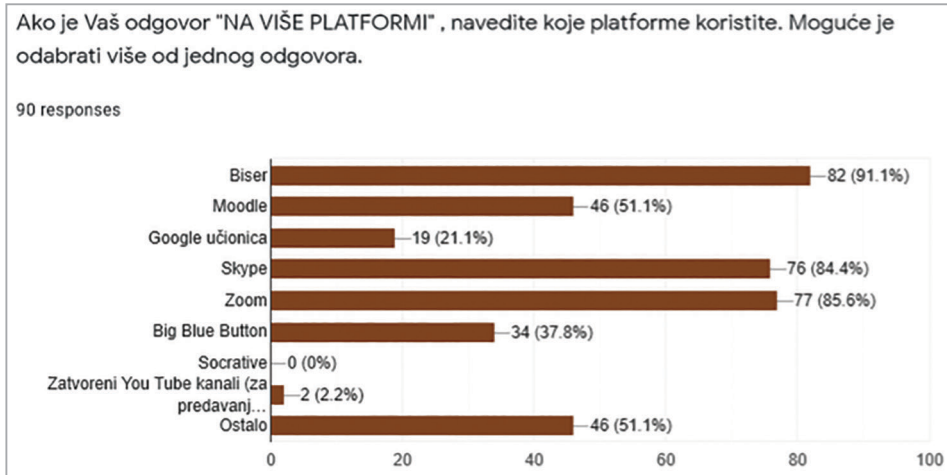
Osamdeset i sedam ispitanika (95,6%) potvrdili su da se za izvođenje nastave na daljinu koristi više različitih *online* platformi, pri čemu većina ispitanika (44%) takvu situaciju doživljava kao frustrirajuću.

Tabela 4. Stavovi studenata po pitanju broja *online* platformi tokom izvođenja nastave na daljinu

<i>Da li se online nastava izvodi putem JEDNE PLATFORME ili putem VIŠE ONLINE PLATFORMI?</i>			
	Frequency	Percent	Valid Percent
Na jednoj platformi	4	4,4	4,4
Na više platformi	87	95,6	95,6
Total	91	100,0	100,0
<i>Kako biste ocijenili korištenje više online platformi istovremeno? Molimo Vas da odaberete SAMO JEDAN odgovor</i>			
	Frequency	Percent	Valid Percent
Veoma lako	13	14,3	14,3
Lako	20	22,0	22,0
Nemam mišljenje	18	19,8	19,8
Frustrirajuće	40	44,0	44,0
Veoma frustrirajuće	0	0,00	0,00
Total	91	100,0	100,0

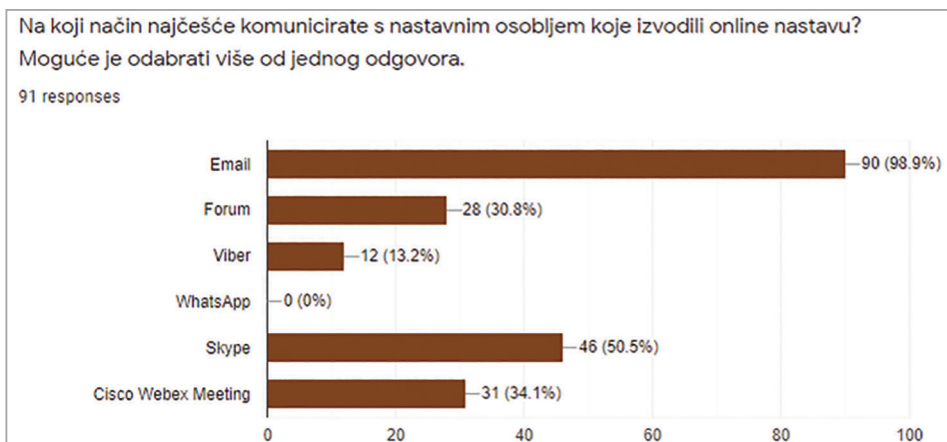
Stavovi studenata Odsjeka za anglistiku Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu o organizaciji i načinu izvođenja nastave na daljinu tokom pandemije virusa korona

U najvećoj se mjeri koristi platforma BISER, nakon čega slijedi *Skype*, a potom *Zoom*.

Slika 1. Prikaz najčešće korištenih online platformi tokom izvođenja nastave putem učenja na daljinu

Ukupno 71 ispitanik (78,9%) izjasnio se da je nastavno osoblje dostupno za konsultacije, te da se konsultacije najčešće obavljaju putem e-maila.

Slika 2. Prikaz najčešće korištenih oblika online komunikacije (konsultacije)

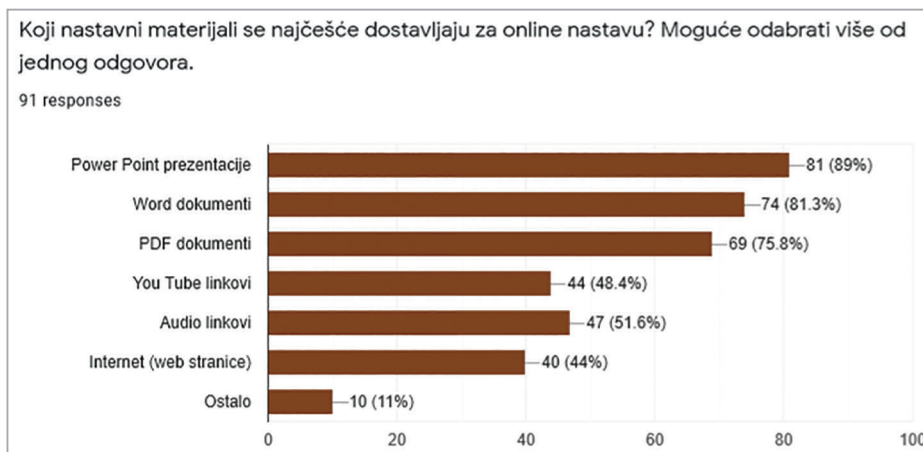
Ocjena o ukupnom dojmu po pitanju organizacije i izvođenja nastave na osnovu analize rezultata bi se mogla definirati kao *vrlo dobra*, kao što je navedeno u tabeli koja slijedi.

Tabela 5. Stavovi studenata po pitanju načina organiziranja i izvođenja nastave na daljinu

Question	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation
Kako biste ocijenili organizaciju i izvođenje <i>online</i> nastave na daljinu (ukupan dojam)	1	5	3,23	1,076
Kako biste ocijenili kvalitet nastavnog materijala tokom <i>online</i> nastave na daljinu?	1	5	3,66	1,147
Kako biste ocijenili vještine korištenja <i>online</i> platformi od strane nastavnog osoblja?	1	5	3,71	1,094
Kako biste ocijenili svoje vještine o korištenju <i>online</i> platformi u trenutku popunjavanja ovog upitnika?	1	5	3,81	1,010

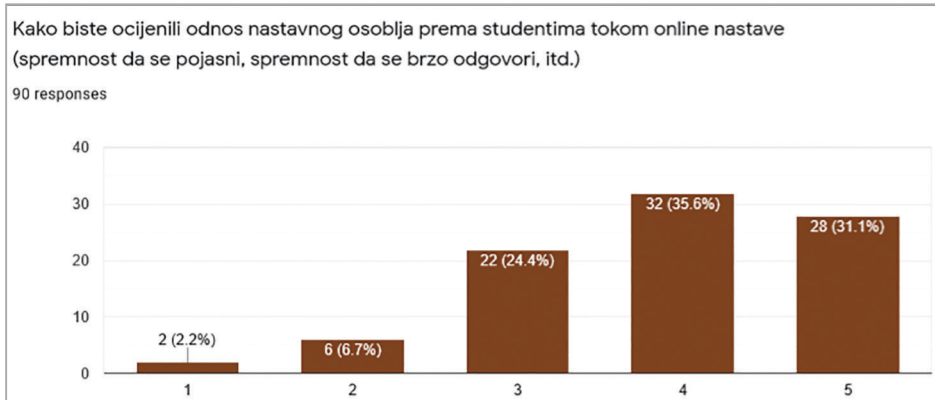
Osamdeset ispitanika (89%) potvrdili su da se svi nastavni materijali dostavljaju redovno.

Nastavni materijali koji su najčešće dostupni na *online* platformi su *Power-Point* prezentacije.

Slika 3. Prikaz najčešće korištenih materijala na online platformi

I na kraju, odnos nastavnog osoblja ocijenjen je kao *vrlo dobar*, sa srednjom vrijednošću (*mean*) 3,87 kao što se vidi iz sljedećeg prikaza.

Slika 4. Ocjena komunikacije nastavnog osoblja sa studentima

Ocjena nastave koja se NE izvodi putem *online* platforme

Što se tiče nastave koja se **ne izvodi** putem bilo koje *online* platforme, više od 80% ispitanika potvrđuje da se instrukcije za nastavu i konsultacije s predmetnim nastavnikom/saradnikom odvija putem e-maila. Također, 54 ispitanika (59,3%) izjasnilo se da su instrukcije koje se dostavljaju putem e-maila jasne.

Tabela 6. Stavovi studenata o nastavi koja se ne izvodi putem online platforme

Na koji način se realizira nastava iz predmeta iz kojih se nastava NE IZVODI online?			
	Frequency	Percent	Valid Percent
Valid Instrukcije putem e-maila	78	85,7	85,7
Ostalo	13	14,3	14,3
Total	91	100,0	100,0

Na koji način komunicirate sa nastavnicima/saradnicima koji ne izvode nastavu putem online platformi?			
	Frequency	Percent	Valid Percent
Valid Konsultacije putem e-maila	82	90,1	89,5
Konsultacije putem mobilnog telefona (sms poruke)	2	2,2	2,3
Ostalo	7	7,7	8,1
Total	91	100,0	100,0

Da li su vam jasne upute za učenje gradiva iz predmeta iz kojih se nastava ne izvodi online?				
		Frequency	Percent	Valid Percent
Valid	Da	54	59,3	59,3
	Ne	24	26,4	26,4
	Ne znam	13	14,3	14,3
	Total	91	100,0	100,0

Nastava na daljinu ili nastava u učionici: koja je bolja?

Što se tiče ocjene kvalitete i organizacije *online* nastave, 77 ispitanika (84,6%) smatra da *online* nastava na daljinu **nije** boljeg kvaliteta u odnosu na klasičnu nastavu u učionici. S druge strane, interesantno je zapaziti da se više od polovine ispitanika izjasnilo da bi u budućnosti željeli pohađati nastavu koja bi bila kombinacija klasične i nastave na daljinu.

Tabela 7. Stavovi studenata po pitanju izvođenja nastave u učionici i učenja na daljinu

Da li smatrate da je online nastava boljeg kvaliteta u odnosu na nastavu u učionici?				
		Frequency	Percent	Valid Percent
Valid	Da	14	15,4	15,4
	Ne	77	84,6	84,6
	Total	91	100,0	100,0

Da li biste u budućnosti željeli pohađati nastavu koja bi bila KOMBINACIJA online nastave i nastave u učionici?				
		Frequency	Percent	Valid Percent
Valid	Da	52	57,1	57,1
	Ne	39	42,9	42,9
	Total	91	100,0	100,0

To potvrđuje i naredna tabela, u kojoj se jasno vidi da ne postoji veliko odstupanje između ispitanika koji žele isključivo nastavu u učionici i onih koji žele kombinirani pristup.

Stavovi studenata Odsjeka za anglistiku Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu o organizaciji i načinu izvođenja nastave na daljinu tokom pandemije virusa korona

Tabela 8. Prikaz omjera zastupljenosti klasične i nastave na daljinu u postpandemijskom periodu

U kojem omjeru biste voljeli da je online nastava zastupljena na fakultetu u budućnosti?			
	Frequency	Percent	Valid Percent
0% nastava u učionici – 100% <i>online</i> nastava	3	3,3	3,3
10% nastava u učionici – 90% <i>online</i> nastava	3	3,3	3,3
20% nastava u učionici – 80% <i>online</i> nastava	5	5,5	5,5
30% nastava u učionici – 70% <i>online</i> nastava	4	4,4	4,4
40% nastava u učionici – 60% <i>online</i> nastava	2	2,2	2,2
50% nastava u učionici – 50% <i>online</i> nastava	15	16,4	16,4
60% nastava u učionici – 40% <i>online</i> nastava	7	7,7	7,7
70% nastava u učionici – 30% <i>online</i> nastava	10	11,0	11,0
80% nastava u učionici – 20% <i>online</i> nastava	13	14,3	14,3
90% nastava u učionici – 10% <i>online</i> nastava	14	15,4	15,4
100% nastava u učionici - 0 % <i>online</i> nastava	15	16,5	16,5
Total	91	100,0	100,0

Pored pomenutog, nešto malo manje od pola od ukupnog broja ispitanika smatra da su obuke za korištenje *online* platformi potrebne, ali se pritom nastavnom osoblju daje blaga prednost.

Tabela 9. Stavovi studenata o obuci iz učenja na daljinu

Da li smatrate da je nastavnom osoblju potrebna dodatna obuka za korištenje <i>online</i> platformi i <i>online</i> podučavanje?				
		Frequency	Percent	Valid Percent
Valid	Da	42	46,2	46,2
	Ne	31	34,1	34,1
	Ne znam	18	19,8	19,8
	Total	91	100,0	100,0
Da li smatrate da je studentima potrebna obuka za korištenje <i>online</i> platformi?				
		Frequency	Percent	Valid Percent
Valid	Da	39	42,9	42,9
	Ne	42	46,2	46,2
	Ne znam	10	11,00	11,0
	Total	91	98,9	100,0

I na kraju, iako su ispitanici potvrdili da nastava na daljinu nije boljeg kvaliteta u odnosu na klasičnu nastavu, interesantno je zapaziti da se više od polovine ispitanika izjasnilo da bi na kraju ljetnog semestra 2019/2020. ispit htjeli polagati *online*.

Tabela 10. Stavovi studenata o načinu organizacije završnih ispita na kraju semestra

<i>Da li biste voljeli da na kraju ovog semestra ispit polazete online ili u učionici (uz mjere zaštite)?</i>				
		Frequency	Percent	Valid Percent
Valid	<i>Online ispit</i>	62	68,1	68,1
	U učionici	17	18,7	18,7
	Svejedno mi je	12	13,2	13,1
	Total	91	100,0	100,0

Komentari ispitanika

Budući da je ovaj upitnik uključivao i opciju da ispitanici daju svoj lični komentar, dio o analizi završavamo pregledom komentara kojima se skreće pažnja na još neke važne detalje, od kojih neki jesu, a neki nisu bili obuhvaćeni anketnim pitanjima. U tom smislu, izvršeno je kodiranje odgovora sa oznakom IS (ispitanik), pa se tako IS 1 odnosi na ispitanika koji je u listi komentara prvi, IS 2 na ispitanika koji je u listi komentara drugi, itd. Na osnovu uvida u sve dostavljene komentare (54), u nastavku donosimo pregled najvažnijih tematskih cjelina i izvornih komentara.¹⁰

Upotreba *online* platformi

IS 3 “Da se pronade jedna platforma za sve predmete.”

IS 5 “Manje platformi!”

IS 9 “Mislim da bi svi predmeti trebali da se održavaju preko Zoom ili slične platforme. Na taj način interakcija je bliža i bolja. Profesori uvijek mogu dijeliti svoj *screen* sa studentima i obrnuto i to je praktično. Studenti uvijek imaju neka pitanja koja je možda nezgodno pitati putem e-maila, pa oklijevaju da to pitaju. Također, pisanim putem se ne može ni ubližu

¹⁰ Zbog opširnosti nekih od dostavljenih komentara, u ovom dijelu rada takve komentare iz tehničkih razloga nije moguće navesti u izvornom obliku, te će se iz tih komentara preuzeti samo dio originalnog citata. Op. a.

objasniti/elaborirati/dati odgovor, što ostavlja mjesta za zbunjenost i lošiju komunikaciju.”

IS 12 “Odabir jedne konkretne platforme koju bi svi nastavnici koristili (...), nastavnici u stanju da razumiju konstruktivnu kritiku i u jednu ruku negodovanje (uzrokovano ne tako uvijek konkretnim uputama), bez osjećaja ‘napadnutosti.’”

IS 17 “Oslanjanje više na platforme poput Bisera i minimalno korištenje emaila.”

IS 19 “Veliki broj akademskog osoblja nije bio spreman ni voljan da organizuje *online* nastavu. (...) Neki su dostavljali samo sedmične prezentacije i zadatke koji su inicijalno trebali da budu “dokaz o provođenju *online* nastave”, a kasnije su ti zadaci već prerasli u segment koji nosi značajan postotak ocjene (možda i konačnu ocjenu – još uvijek se ništa ne zna).”

IS 40 “Jedinstvena platforma bila bi idealna i već je odavno prijeko potrebna. Bilo bi odlično kada bi ta platforma nudila opciju snimanja ekrana svakog studenta tako da bi se ispiti mogli uredno održavati i profesori bi imali uvid u to koje stranice student otvara u toku ispita dok gleda i na kameri tako da se ispiti mogu održavati regularno. Ukoliko vas zanima, provjerite platformu *ClassIn*. Lično sam preko nje radila 8 mjeseci (kao *freelance* nastavnica) i odlična je. Hvala na datom prostoru za mišljenje!”

IS 41 “Unaprijediti zvaničnu platformu UNSA koja je veoma loše kvalitete!”

IS 44 “Koristiti jednu platformu koja ima mogućnost i za video i za audio!”

Edukacija i obuke

IS 7 “Edukacija nastavnika i studenata prije pandemije, uvođenje tjedna učenja na daljinu, kao npr. na Ekonomskom fakultetu.”

IS 19 “Vanredna situacija je zatekla većinu profesora/asistenata nespremne (tehnološki i pedagoški) neobučene za sprovođenje ovakvog tipa nastave, što, u krajnjoj liniji, ide na štetu studenata, ali uzrokuje i ogroman stres kod samih profesora.”

IS 22 “Neki profesori bi mogli imati bolje znanje i vještine o internetu i platformama na kojima se izvodi nastava.”

IS 40 “Smatram da svo nastavno osoblje i studenti koji nisu dovoljno informacijski pismeni trebaju proći obuku. (...) Apsolutni sam zagovornik *online* nastave da se održava bar u nekom omjeru i nipošto nisam za to da se vratimo na staro.”

IS 41 “Obavezno uvesti obuke za korištenje *online* platformi, kako za nastavno osoblje, tako i za studente, te osposobiti centar za pomoć ukoliko profesori/studenti naiđu na određene prepreke prilikom korištenja platforme. Centar bi trebao biti dostupan tokom dana, za vrijeme časova i u vrijeme postavljanja materijala.”

Silabusi, gradivo i nastava

IS 8 “Iskreno, samo bih volio da se smanji gradivo i da se uvedu detaljnije i jasnije instrukcije za rad u nekim predmetima.”

IS 10 “Bila bi poželjna bolja organizacija jer su i vanredni i redovni studenti imali potpuno ISTE vremenske rokove i zadatke. Dok to redovnim studentima nije predstavljalo problem, mnogi vanredni (uključujući i mene) su se našli u situaciji da izgube bodove zbog zadaće koju nismo stigli poslati.”

IS 19 “Također, govoreći iz ličnog, kao i iz iskustva svojih kolega sa drugih smjerova i godina, mnogi profesori su bili odlučni da se drže silabusa po svaku cijenu i nisu bili spremni da se prilagode novonastaloj situaciji.”

IS 20 “Manje gradiva.”

IS 23 “Razočarana sam profesorima koji smatraju da je bitnije da studenti ‘zasluže’ svoju ocjenu time što će ih prenapregnuti umjesto da se na prvo mjesto stavi činjenica da je pandemija u toku i da ljudi umiru, te da je potrebno maksimalno olakšati ovaj proces kako ovaj težak period ne bi postao još gori.”

IS 24 “Previše zadataka, nepotrebno.”

IS 27 “Prilagoditi nastavu i ispite situaciji.”

IS 28 “Odgovore na važne mailove smo znali čekati poprilično dugo. Isto tako, pojedini profesori nisu imali razumijevanja za nas i naše privatne

obaveze, slali su enorman broj zadataka koje je bilo teško obavljati na vrijeme, a očekivali su da mi imamo razumijevanja za njih i njihov privatni život.”

IS 29 “Malo više vremena za slanje zadaće.”

IS 30 “Zadovoljna sam *online* nastavom. U slučaju održavanja ispita voljela bih da testove pregleda i boduje predmetni nastavnik umjesto automatskog bodovanja.”

IS 32 “Razumijem da se radi po silabusu, ali obimnost materijala koji se šalje tokom *online* nastave je prevelik.”

IS 36 “Nemam preporuka jer sam zadovoljan *online* nastavom.”

IS 37 “Ista pravila za sve! Ako se nastava treba održavati *online*, onda bi svi predmetni nastavnici trebali biti dužni da dostavljaju materijale, vrše provjere znanja itd.”

IS 43 “Smatram da bi profesori koji šalju prezentacije mailom trebali održavati časove na nekoj platformi. (...) Također, to što smo kod kuće ne znači da smo uvijek dostupni da imamo čas.”

IS 44 “Pristup *online* nastavi se mora poboljšati. *Online* nastava postaje sve popularnija u regionu, pa bi bilo dobro da se to desi i u BiH.”

IS 47 “Davanje zadataka u tačno određenim terminima, a ne svake sedmice drugi dan i drugi rok za dostavu.”

IS 49 “Otvorenost prema korištenju raznih *online* alata i platformi, kao i kreativnost u osmišljavanju *online* časova.”

Ispiti

IS 14 “Dodatni rok.”

IS 13 “Uvesti dodatni rok za polaganje ispita i po uzoru na Tuzlanski kanton omogućiti svim studentima da prođu u narednu godinu.”

IS 18 “Ispiti bi se trebali polagati *online* iz razloga što profesori nisu bili u mogućnosti prenijeti znanje studentima.”

IS 19 “(...) [T]u su još i teškoće u evaluaciji rada studenata poput identifikacije studenta, potencijalno i očekivane malverzacije i varanja tokom provjere znanja i sl., što je utjecalo na pristup nastavnog osoblja koje želi da spriječi takve radnje i zadrži integritet ispita (pridržavajući se striktno silabusa).”

IS 33 “Uvesti dodatni rok i tako smanjiti pritisak na studente, ali i profesore koji stalno čekaju odluke vlasti i ni sami ne znaju na koji način ćemo svi završiti godinu.”

IS 34 “Forsiranje ispita u učionici smatram vrlo riskantnim, pogotovo za osobe niskog imunološkog sistema. Pritom, iste osobe ne mogu dobiti nikakav zdravstveni dokument koji im nalaže da ne napuštaju dom.”

IS 47 “Drastično smanjivanje trajanja vremena ispita također nije pošteno (ako se u razredu radio sat vremena, zbog čega odjednom imamo samo 15 minuta za izradu?).”

Na osnovu prikazanih komentara studenata (IS 1 – IS 47) može se primijetiti veoma izražena frustracija studenata, koja se sastoji od nekoliko očekivanja koja nisu u ovom trenutku zadovoljena, odnosno:

- a) fakultet treba svim studentima osigurati odličan sistem učenja na daljinu;
- b) nastavno osoblje treba biti odlično osposobljeno za rad s platformom učenja na daljinu;
- c) nastavno osoblje treba imati odlične vještine za korištenje sistema na daljinu, kao i vještinu odabira materijala koji više odgovara prerađenom silabusu i koji je namijenjen isključivo za izvođenje ovog oblika nastave;
- d) treba koristiti samo jednu platformu;
- e) nastavno osoblje (svi) bi trebali izvoditi nastavu na daljinu i to ne bi trebala biti odluka na temelju slobodnog izbora;
- f) nastava na daljinu podrazumijeva da nema nastave u učionici, koja je riskantna zbog trenutne epidemiološke situacije;
- g) osigurati dodatne ispitne rokove.

S druge strane, veoma je interesantno zapaziti da samokritičnost studenata nije posebno izražena, osim u nekim, rijetkim konstatacijama u kojima se naglašava da trenutni sistem učenja na daljinu uveliko olakšava prepisivanje, pa i mogućnost da ispit radi neko drugi. Pored pomenutog, studenti nisu u velikoj mjeri pokazali razumijevanje za probleme nastavnog osoblja

u smislu nepostojanja potrebnih resursa i/ili znanja/vještina (osim u jednom komentaru, IS 19). I na kraju, komentara kojima se trenutni sistem učenja na daljinu ocjenjuje kao vrlo dobar ili odličan gotovo i da nema (1 komentar, IS 36).

ZAKLJUČAK

Na osnovu analize svih prikupljenih podataka, može se zaključiti da su sve tri prvobitno definirane hipoteze potvrđene, odnosno: a) prelazak na sistem učenja na daljinu bez postojanja bilo kakvog iskustva u njegovom korištenju bilo je veoma stresno iskustvo za studente; b) potrebno je hitno modernizirati postojeći sistem učenja na daljinu; i c) u budućnosti treba se sve više kombinirati klasična nastava i učenje na daljinu. Pored toga, na osnovu analize podataka može se zaključiti da studenti veoma često sebe doživljavaju kao stranu koja se smatra ugroženom, zbog činjenice da studenti imaju velika očekivanja u pogledu standarda učenja na daljinu, a veoma malo razumijevanja za aktuelnu situaciju (problemi s infrastrukturom, potreba dodatne obuke, itd.). To je sasvim i razumljivo ako se uzme u obzir da se sistemom učenja na daljinu vrši i provjera znanja i da su studenti veoma zainteresirani za postizanje što boljih rezultata. S tim u vezi, u smislu daljeg razvijanja i unapređenja postojećeg (improviziranog) sistema učenja na daljinu, na osnovu analize podataka iznesenih u ovom radu, neke od preporuka mogu se definirati kako slijedi:

- 1) koristiti samo jednu platformu za sve predmete;
- 2) unaprijediti platformu sa više integriranih platformi (softverska rješenja s licencom) kako bi se omogućila kvalitetna videopredavanja i interakcija sa studentima;
- 3) unaprijediti platformu sa dodatnim softverskim rješenjima, koja bi omogućila provjeru znanja u skladu sa standardima provjere znanja u sistemu učenja na daljinu (mogućnost da se smanji ili potpuno ukloni trenutno veoma popularna praksa prepisivanja, kao i mogućnost pristupa ispitu od strane trećih lica (koja nisu studenti koji trebaju pristupiti ispitu)): ¹¹

---

¹¹ Ovdje je posebno važno imati na umu da trenutni sistem učenja na daljinu nema softver kojim bi se utvrdio identitet studenta koji pristupa polaganju, kao i njegovo okruženje (računar, itd.) tokom polagana ispita. Interesantno bi bilo ispitati da li bi studenti tvrdili isto ukoliko bi polagali ispit *online*, a uz korištenje adekvatnog (i veoma restriktivnog) softvera za provjeru znanja. Op. a.

- 4) pokrenuti strateški i dugoročan sistem obuke nastavnog osoblja, ali i studenata;
- 5) organizirati obuke koje bi bile usmjerene na pojašnjavanje koraka putem kojih nastavno osoblje može da prilagodi nastavni materijal (obim) sistemu učenja na daljinu;
- 6) organizirati servis podrške i obuke za studente.

Na samom kraju ovog rada, može se reći i sljedeće: nema nikakve sumnje da je “instant” prelazak na učenje na daljinu u ovom pandemijskom kontekstu bio veoma stresan kako za studente, tako i za nastavno osoblje. Budući da ni studenti, ni nastavno osoblje Odsjeka za anglistiku do početka pandemije nisu imali zajedničko iskustvo u korištenju platforme za učenje na daljinu, neizostavno je moralo doći do konfuzije i razočarenja. Studenti u popriličnoj mjeri fakultetu i nastavnom osoblju zamjeraju nedostatak resursa, ali i vještina i znanja i pritom u potpunosti zanemaruju činjenicu da nastavno osoblje (većina) do sada nije imalo priliku da bude educirano na institucionalnom nivou. Ovdje u pitanju nije nedostatak volje, već činjenica da se neki procesi i reforme u Bosni i Hercegovini dešavaju veoma sporo, a tu je, svakako, konstantan nedostatak finansijskih sredstava. Pored toga, kritike po pitanju učenja na daljinu uglavnom koje su iznesene u ovom radu odnose se samo na rad onih nastavnika/saradnika koji su učestvovali u ovom procesu, što nije dovoljno, jer objektivan sud bi se mogao donijeti samo ako bi se procijenio rad svih. S tim u vezi, ako se malo drugačije sagleda ova situacija, umjesto odmjeravanja međusobnih kritika, ova situacija bi se mogla iskoristiti kao odlična polazna osnova za uspostavljanje međusobnog dijaloga koji podržava kritičko promišljanje, putem kojeg bi i nastavno osoblje i studenti jedni od drugih mogli puno toga da nauče. Ovaj rad je upravo i nastao s ciljem promocije takve ideje te pozivanja svih kolegica i kolega da ovakve i slične podatke nastavimo obrađivati iz najrazličitijih uglova, kako bismo svi zajedno pokušali doprinijeti u podizanju kvalitete postojećeg sistema učenja na daljinu.

U tom smislu, a imajući u vidu činjenicu da se ovaj rad bavi stavovima studenata samo Odsjeka za anglistiku, naredni korak mogao bi biti usmjeren na formiranje reprezentativnijeg uzorka, odnosno većeg broja ispitanika, s manjim ili većim modifikacijama postojećeg upitnika, s ciljem prikupljanja informacija o stavovima *svih studenata* Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu, kako bi se ustanovilo da li u odnosu na rezultate koji su

predstavljani u ovom radu ima ili nema značajnijeg odstupanja. U skladu s nalazima analize, mogle bi se pokrenuti aktivnosti na izradi dugoročne strategije za unapređenje postojećeg sistema podučavanja na daljinu, u smislu nadogradnje svih raspoloživih resursa i nabavke novih. Na taj način bi se ovo “pandemijsko iskustvo” nastave na daljinu zasigurno moglo pretvoriti u sistematičnu analizu naučenih lekcija i iskustava, s ciljem značajnog unapređenja postojećeg kvaliteta studije, ali i konkurentnost Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu kao visokoškolske ustanove.

LITERATURA

1. Ally, M., 2004a. “Foundations of educational theory for *online learning*”. U: Anderson, T. A., Elloumi, F. ur. *Theory and practice of online learning*. Alberta, Canada: Athabasca University, str. 3–31.
2. Bibliotečki sarajevski elektronički repozitorij. [*online*]. Dostupno na: <https://www.biser.ba> [25. 5. 2020].
3. Brown, J., D., 2001. *Using Surveys in Language Programs*. Cambridge: Cambridge University Press.
4. Dos Santos, H. L., Cechinel, C. 2019. “The final year project supervision in *online distance learning*: assessing students and faculty perceptions about communication tools”. *Behaviour & Information technology*, 38 (1), str. 65–84. DOI: 10.1080/0144929X.2018.1514423
5. Garten, D. E., Meyer, K. D., 2009. “Expanding Desktop Libraries”. U: Rogers, P. L., Berg, G. A., Boettcher, Judith V., Howard, C., Justice, L. i Schenk, K. D. ur. *Encyclopedia of Distance Learning*, drugo izdanje. Hershey, New York: Idea Group Inc (IGI)Distance learning, str. 995–1002.
6. Hakan, A., Rukiye, I. i Güler, G. K. 2010. “Postgraduate students’ attitudes towards distance learning (The case study of Gazi University)”. *Procedia – Social and Behavioural Sciences*, Vol. 9, str. 218–222.
7. Huang, R. H., Liu, D. J., Tlili, A., Yang, J. F., Wang, H. H. et al., 2020. *Handbook on Facilitating Flexible Learning During Educational Disruption: The Chinese Experience in Maintaining Undisrupted Learning in COVID-19 Outbreak*. Beijing: Smart Learning Institute of Beijing Normal University.
8. Krsmanovic M., Djuric M. i Dmitrovic V. 2012. “A Survey of Student Satisfaction with Distance Learning at Faculty of Organizational Sciences, University of Belgrade”. U: Putnik, G. D., Cruz-Cunha, M. M. ur. *Virtual and Networked Organizations, Emergent Technologies and Tools. ViNORG 2011*.

- Communications in Computer and Information Science*, Vol 248. Springer, Berlin, Heidelberg, str. 111–117.
9. Mackey, A., Gass, S., 2015. *Second language research: Methodology and design*. Abingdon: Routledge.
  10. Mahlow, C., 2010. “Choosing the Appropriate E-Learning System for a University”. U: Kats, Y. ur. *Learning Management System Technologies and Software Solutions for Online Teaching: Tools and Application*. Hershey, New York: Information Science Reference, str. 57–78.
  11. Malinovski, T. et al., 2015. “Adult Students’ Perceptions in Distance Education Learning Environments Based on a Videoconferencing Platform -- QoE Analysis”. *Journal of Information Technology Education*, 14, str. 1–19. DOI: 10.28945/2091.
  12. Popa, D., Topala, I. 2018. “Students’ Digital Competencies, Related Attitudes, and Self Directed Learning”. Proceedings of the 14th International Scientific Conference *eLearning and Software for Education [online]*. Dostupno na: <https://proceedings.elseconference.eu/index.php?r=site/index&year=2018> [5. 5. 2020].
  13. Reay, J., 2001. “Blended learning – a fusion for the future”. *Knowledge Management review*, 4(3), 6.
  14. Rooney, J. E., 2003. “Blending learning opportunities to enhance educational programming and meetings”. *Association management*, 55(5), str. 26–32.
  15. Sands, P., 2002. “Inside outside, upside downside: Strategies for connecting *online* and face-to-face instruction in hybrid courses”. *Teaching with Technology Today*, 8(6).
  16. Universiteit Leiden, 2020. Remote Testing [online]. Dostupno na: <https://www.staff.universiteitleiden.nl/vr/remote-teaching/tools-and-tips-for-digital-examination> [25. 4. 2020].
  17. Zubaşcu, F., 2020. “Universities in lockdown: the good, the bad and the ugly of *online* teaching”. Dostupno na: <https://sciencebusiness.net/covid-19/news/universities-lockdown-good-bad-and-ugly-online-teaching> [25. 4. 2020]

ENGLISH LANGUAGE AND LITERATURE STUDENTS' ATTITUDES TOWARD DISTANCE LEARNING AT THE FACULTY OF PHILOSOPHY (UNIVERSITY OF SARAJEVO) DURING COVID-19

Summary

In the present paper, the authors analyse attitudes of students (N=91) studying at the Department of English Language and Literature toward distance learning launched at the Faculty of Philosophy, University of Sarajevo, during the COVID-19 pandemic in March 2020. The study is designed as action research containing elements of both qualitative and quantitative research. The key instrument for collecting data was a survey designed by the authors of the present paper. The Google Forms survey was delivered to 1st-5th year students at the Department of English Language and Literature by e-mail. The collected data were processed by means of SPSS software (descriptive statistics). Results of the analysis show that students do not consider “distance learning” to be of better quality when compared to “learning in the classroom” but also that students, in the period of returning to a “new normal”, openly express their preference for blended learning. At the same time, results of the analysis reveal that it is necessary to modernise teaching practices by means of introducing a more representative version of the distance learning system that would not only significantly improve the quality of the teaching practices, but also assist in maintaining competitiveness of the Faculty of Philosophy as a higher education institution.

Key words: *pandemic, COVID-19, distance learning, blended learning*